

TAHLILY O'QISH – TIL VA ADABIYOTNI QO'SHIB O'QITISH USULIDOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.4.4.048>

Jakbarova M.,

Samarqand davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: maqolada til va adabiyot fanlarini qo'shib o'qitish asosi bo'lgan tahliliy o'qish usuli haqida fikr yuritiladi. Unda matn tanlash va tanlangan matnning lisoniy, poetik tahlili amalga oshiriladi. Mazkur yondashuv uzluksiz ta'limning qaysidir bosqichida amalga oshirilsa, albatta, ta'lim oluvchining nutqiy kompetentligi yuqori bo'ladi. Tahliliy o'qish milliy til imkoniyatlarini yaxshi angelaydigan o'quvchi, talaba va tadqiqotchi tayyorlashga zamin bo'la oladi.

Kalit so'zlar: tahlil, matn tahlili, tahliliy o'qish, lisoniy tahlil, nutqiy kompetensiya, tadqiqotchilik, bilim, ko'nikma va malaka

**АНАЛИТИЧЕСКОЕ ЧТЕНИЕ-МЕТОД ОБУЧЕНИЯ С ДОБАВЛЕНИЕМ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ**

Джакбарова М.,

Магистрант Самаркандского государственного университета

Аннотация: В статье рассматривается метод аналитического чтения, который является основой дополнительного обучения языку и литературе. В нем осуществляется подбор текста и лингвистический, поэтический анализ выделенного текста. Если такой подход будет реализован на каком-то этапе непрерывного образования, то, безусловно, речевая компетентность обучающегося будет высокой. Аналитическое чтение может стать основой для подготовки читателя, студента и исследователя, хорошо понимающего возможности национального языка.

Ключевые слова: анализ, анализ текста, аналитическое чтение, лингвистический анализ, речевая компетентность, исследовательская деятельность, знания, навыки и квалификация

**ANALYTICAL READING IS A METHOD OF TEACHING WITH THE
ADDITION OF LANGUAGE AND LITERATURE**

Jakbarova M.,

Master's student of Samarkand State University

Abstract: The article discusses the method of analytical reading, which is the basis of additional language and literature teaching. It provides text selection and linguistic, poetic analysis of the selected text. If such an approach is implemented at some stage of continuing education, then, of course, the student's speech competence will be high. Analytical reading can become the basis for the preparation of a reader, student and researcher who understands the possibilities of the national language well.

Keywords: analysis, text analysis, analytical reading, linguistic analysis, speech competence, research activity, knowledge, skills and qualifications

Kirish. Keyngi yillarda filolog kadrlar xususan, o'zbek tili va adabiyoti, bo'yicha o'qituvchi va tadqiqotchilarni tayyorlash, zarur kasbiy komptrensiyaga ega qilish muayyan darajada o'zini oqlamayapti. Shu ma'noda, yurtboshimizning "har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni ona Vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz kerak", degan fikrlari ona tili, davlat tili ta'limi uchun ham dasturul almaldir.

Bu turli omillarga bog'liq ekanligini anglagan holda, shuni aytish mumkinki, oliy ta'lim tizimining filologiya, pedagogika ta'lim muassasalarining o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishlarini bitirib chiqayotgan mutaxassislar yetarli filologik bilim va malakaga ega bo'la olmayapti. Ular

talabalikka qabul qilingach, muayyan kafedralarga biriktiriladi va buning natijasida adabiyot yo‘nalishini tanlagan tilni, tilshunoslik kafedrasini tanlagan adabiyotni yaxshi o‘zlashtirmaydi. Shuning uchun ayrim o‘qituvchilarning til bo‘yicha malakasi tekshirilganda biz adabiyot kafedrasida o‘qiganmiz, degan javobni beradi, aksincha adabiyotdan savol berilsa, ba‘zan men tilni yaxshi bilaman, degan iqrorlarga guvoh bo‘lish mumkin.

Filologiya fakultetlarida o‘zbek tili va adabiyoti fani o‘qituvchisini tayyorlash mantiqan noto‘g‘ri, bizningcha. Yoki dasturlarni qayta ko‘rib chiqish lozim. Odatda universitetlarning filologiya fakultetlariga bir yilada taxminan yuz va undan ortiq talaba qabul qilinadi, ularga 80-90 foiz tilshunoslik, adabiyotshunoslik nazariyasiga doir fanlar mutaxassislik fani sifatida o‘qitiladi, ammo bitiruvchi bu ma‘lumotlarni maktab ta‘limga borib kimga o‘qitadi, yoki gazeta jurnal, turli ijtimoiy sohlalarning qaysi qismida qo‘llaydi? Masalan, Boduen de Kurtine, Ferdinan de Sossyurning ilmiy-nazariy qarashlari, turkiy xalqlar adabiyoti, qadimgi turkiy til, dealektologiya kabi chuqurlashtirilgan kurslarga doir mavzular filolog olim tayyorlashga ko‘proq foyda beradi hamda bo‘lajak tadqiqotchilarning har biri bilishi shart va zarur, ammo bo‘lajak ona tili va adabiyot o‘qituvchisiga zamonaviy o‘qitish metodikasi, nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantiruvchi, kasbiy bilim va ko‘nikmalarni oshiruvchi fanlar kerak.

Ta‘lim tizimidagi, xususan, oliy ta‘limda mutaxassis tayyorlash bilan bog‘liq muammolarning yechimi bilan uzoq yillar davomida shug‘illanib kelayotgan tilshunos olim – filologiya fanlari doktori, professor Ibodulla Mirzayev sohada sifatli mutaxassis tayyorlash istiqbollari matn ustida ishlash – “Tahliliy o‘qish” mashg‘ulotlarida ko‘radi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili (Literature review). Olim ko‘p yillik ilmiy kuzatuvlari, tajribalariga tayanib til va adabiyotni ajratib o‘qitish ilmga ham, jumladan, ta‘limga ham kutilgan samarani bermasligini ta‘kidlaydi. O‘z tadqiqotlarida uzluksiz ta‘lim tizimida o‘tkazgan tajribas-inov ishlari natijalariga tayanib, til va adabiyotni qo‘shib o‘qitish – shaxs tarbiyasi uchun ham, filolog tayyorlashda ham, maktab ta‘limida ham samarali natijani beradi, deb hisoblaydi I. Mirzayev Rossiya (Sankt-Peterburg), Fransiya davlatlarida malaka oshirgan, Janubiy Koreya, Germaniya tajribalarini, shu jumladan o‘zbek mumtoz ta‘limini chuqur o‘rgangan holda o‘qitishning mazkur milliy metodikasini ishlab chiqib, amaliyotda qo‘llab kelmoqda.

Samarqand davlat universitetida uzoq yillardan davomida “Matn tahlili”, “Tahliliy o‘qish” mashg‘ulotlari o‘qitib kelinadi. O‘zbekistonda lingvopoetikaga doir tadqiqotlarni boshlab bergan olim terminologiya, nutq madaniyati, o‘zbek tili o‘qitish metodikasi kabi muhim sohalarini rivojlantirishga ham yangicha yondashib, univetsitet miqyosida ko‘plab fanlarni yangidan tashkil qildi.

I. Mirzayevning mazkur innovatsion yondashuvi 2020-yil Samarqand shahrida o‘tkazilgan Respublika ta‘lim markazi, universitet va malaka oshirish institutlari ishtirokida “Filologik ta‘limda innovatsion yondashuv” mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjumani doirasida ommalashtirildi. Nufuzli anjumanda pedagogika fanlari doktorlari Qozoqboy Yo‘ldoshev, Qunduz Husanboyeva, Valijon Qodirov, filologiya fanlari doktorlari Jo‘liboy Eltazarov, Murodqosim Abdiyev Dilbar o‘rinboyeva va boshqa tadqiqotchilar, amaliyotchi o‘qituvchilar ishtirok etib, mazkur o‘qitish metodikasining ta‘lim uchun ahamiyatli ekanligini e‘tirof qilishdi. Jumladan, Surxondaryo, Samarqand va Jizzax viloyatlarining umumta‘lim maktablarida malakali o‘qituvchilar ishtirokida tashkil qilingan tajriba-sinov darslari muvaffaqiyatli bo‘lgani ta‘kidlandi. Amaliyotchilar tomonidan aytilgan ayrim takliflar asosida o‘tgan bir yil davomida mazkur o‘qitish metodikasi takomillashtirildi.

Tahliliy o‘qish fanining mohiyati shundayki, OTM larning filologiya fakultetlarida talabalar bir mashg‘ulot davomida ham til ham adabiyotni o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Albatta, bu – matn asosida amalga oshiriladi. Tahlil uchun duch kelgan matnni tanlab bo‘lmaydi. O‘zbek tafakkuri uchun juda zarur bo‘lgan, ma‘rifiy badiiy, tarixiy shuningdek, ilmiy matnlar olinadi. Masalan, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida qo‘llangan notanish so‘zlar ustida ishlash mumkin. Jumladan, asarda “jonib” so‘zi qo‘llanilgan bo‘lib u janub emas, aynan tomon ma‘nosini bildirishi matn tahlilidan anglashiladi. Mashg‘ulot mana shunday turli sohalarni qamragan asarlar matni ustida ishlash bilan o‘tadi. Bunday mashg‘ulotni o‘tgan filologiya yo‘nalishi talabasi kelajakda iqtidorli tadqiqotchi ham, mohir o‘qituvchi ham bo‘la oladi.

Tilda omonim bo'lgan hodisalar adabiyotda – tajnis, antonimlar – tazod, aniqlovchilar – epitets, o'zakkosh so'zlar – ishtiyoq, uyadosh so'zlar – tanosib deyilsa, ularni matnda ajratib bo'lmaydi-ku, bu albatta, birga o'rganishni taqozo qiladi.

Oliy ta'lim tizimida tayyorlanayotgan mutaxassis, har qanday matnni tahliliy o'qiy olish malakasiga ega bo'lishi kerak. Mazkur ko'nikmani egallagan maktab o'quvchilari kelgusida barcha kasblarga layoqatli bo'ladi. Matnni tahliliy o'qish barcha soha amaliyotlari uchun birdek zarur, masalan, noshir, moharrir, jurnalist, ilmiy kotib, shuningdek, turli sohalar bo'yicha iqtisodchi, fizik, olim, yoki siyosatchi, tanqidchi, tergovchi hatto zamonaviy kasblardan bo'lgan, dasturchi, blogger kabi mutaxassisliklarda ham samarali faoliyat ko'rsata oladi. Ona tili ta'limida bunday yondashuv mavjud emas. Shuning uchun o'quvchilarda, talabalarda matnni o'qib tushunish ko'nikmasi to'la rivojlanmay qolmoqda.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). O'zbekiston xalqaro baholash tadqiqotlarida ishtirok etishi rejalashtirilgan bir paytda "Tahliliy o'qish" mashg'ulotlarini ta'limning muayyan bosqichlariga (yuqori sinflar, oliy ta'lim, magistraturaning ayrim sohalariga) joriy qilish lozim. Zero, xalqaro PISA baholash dasturida ham matnni tahlil qilish ko'nikmasiga katta e'tibor beriladi. Tasavvur hosil qilish uchun ayrim namunalar keltirish mumkin. Buni umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinflarida ham matnlarni soddalashtirgan holda qo'llash mumkin. "Tahliliy o'qish" mashg'ulotlari quyidagi mazmunda olib boriladi:

Mavzu: Matnni sharhlab o'qish – filologik ta'limning asosi (filologiya fakultetlari 1-bosqich talabalari uchun)

Yer – xazina, suv – gavhar.

Fonetik tahlil:

Yer. Bir unli va bir undoshdan tashkil topgan bir bo'g'inli so'z. Ye – til oldi, o'rta keng, lablanmagan. R – til oldi, sirg'aluvchi, jarangli, sonor (titroq), sof. Xazina so'zi 3 bo'g'indan iborat. 3 unli(a, i, a) va 3 undosh (x, z, n). A – til oldi, quyi keng, lablanmagan. I – til oldi, yuqori tor, lablanmagan. X – chuqur til orqa, sirg'aluvchi, jarangsiz, shovqinli, sof. Z – til oldi, sirg'aluvchi, jarangli, shovqinli, sof. N – til oldi, portlovchi, jarangli, sonor(burun), sof.

Qur'oni Karimda suv talqini

Alloh taolo Qur'oni karimda shunday marhamat qiladi: «Kofir bo'lganlar osmonlar ham, yer ham (avvalda) yaxlit bo'lganini, bas, Biz ularni yorib yuborganimizni va barcha tirik mavjudotni suvdan (paydo) qilganimizni ko'rmadilarmi?! Endi ham imon keltirmaydilarmi?!» («Anbiyo» surasi, 30-oyat).

«Biz shamollarni urchituvchilar etib yubordik. Bas, osmondan suv tushirib, u ila sizlarni serob qildik» («Hijr» surasi, 22-oyat).

Hadisi shariflarda suv talqini

Sahoba Abu Said al-Xudriy (r.a.)dan rivoyat. U dedi: Rasululloh (s.a.v.)ga: «Ey, Rasululloh! Buzo'a qudug'idan tahorat olamizmi? U shunday quduqki, unga hayzlattalari (ayollar hayz ko'rgan vaqtda ishlatadigan lattalar), itlarning go'shtlari va sassiq narsalar tashlanadi», deyildi. Shunda Rasululloh (s.a.v.): «Suv pokiza-toza narsa, uni hyech narsa najas qilmaydi!», deb marhamat qildilar. (Termiziy, 1/66).

Rivoy: «Ochiq maydonlarda bo'ladigan, yirtqich hayvonlar va chorpolar vaqti-vaqti bilan teginib ketaveradigan suvlar haqida Rasululloh (s.a.v.)dan so'ralganini eshitganman», degan. Shunda Rasululloh (s.a.v.): «Agar suv ikki «qulla» bo'lsa, nopoklikni ko'tarmaydi», deb marhamat qildilar (Termiziy, 1/67).

«Suv» so'zi bilan bog'liq maqollar

1. Ariqni kimlar qazir, Suvini kimlar ichar.2. Bir tomchi suv chumoliga daryo ko'rinar. 3. Suv ko'paysa, daryo toshar. 4. Suv – muzdan, ariq – seldan.5. Suvni bersang elga, Yasharsan ming yilga.6. Jiyon-tog'a el bo'lmas, Yakka tomchi sel bo'lmas.7. Suvning oqishiga qara, Xalqning xohishiga qara. 8. Xalq – tosh, amaldor – suv. 9. Elga kirgil elingcha, Suvga kigil belingcha. 10. Yer – ona, suv – ota. 11. Go'ringdan suv chiqmasin, Uyingdan – quv. 12. Yomon arida bol bo'lmas, Suvsiz yerda – tol.13. Yomon baliq suv loyqatar. 14. Yomon soyga suv tushsa, Kechuv bermas kecharga.15. Ilonga suv bersang ham, zahar tomar. 16. It tumshug'ini tiqqan yerga Suv ichgali sher kelmas. 17. Suv keltirgan – xor-u zor, Ko'za sindirgan – aziz. 18. O't bergan o'tini

olar, Suv bergan – suvini. 19. Haqiqat o'tda ham kuymas, Suvda ham cho'kmas.

«Suv» so'zi bilan bog'liq topishmoqlar

1. Ketaveradi, ketaveradi, Orqasiga qaramaydi. (Suv, ariq) 2. O'yib oldim, izi yo'q. (Suv)
3. Uzun terak, soyasi yo'q. (Suv) 4. Uzun-uzun iz kelar, Uzun bo'yli qiz kelar, Qoshginasi qaltirab, Ko'zginasi yaltirab. (Suv, ariq) 5. Tog'dan kelar toshday, Arillagan otday. (Suv) 6. Ketar, ketar izi yo'q, Tayanmoqqa tizi yo'q. (Suv)

Suv haqida nazariy ma'lumot

Ma'lumki, toza holda suv molekulasini 88,8 % kislorod va 11,2 % vodoroddan tashkil topgan, 2 ta vodorod va 1 ta kislorod atomidan iborat (bir tekislik yuzasida 2 ta vodorod atomlari 1050 burchak ostida kislorod atomi bilan birikkan). Undagi musbat va manfiy zaryadlar 2 qutbda joylashgan. Dipol momenti μ q 1,85 debay. Qutblangan suvning 2 molekulasini o'zaro birlashib (assosiasiyalanib) dimer holida bo'ladi. Kislorod atomidagi elektronlar quyidagicha qavatlarida joylashgan: 1S² 2S² 2P⁴. Odatda, ikki energetik qavatdagi olti elektrondan 2 tasi suv molekulasini hosil qilishda qatnashib, ya'ni N:O:N ko'rinishda ifodalash mumkin. Qolgan ikki elektron jufti esa, qo'shni yana 2 suv molekulasini tashkil etuvchi N atomlariga yo'nalgan bo'ladi. Ular manfiy zaryadlangan elektron bulutini vujudga keltirgan holda, assosiasiyalangan so'ng molekularga xos vodorod bog'larini hosil qilishda qatnashadi. Vodorod bog'i 1 kg atom uchun 4,5 kkalga tengdir.

Bir mashg'ulot davomida o'quvchi yoki talaba nisbatan ko'p ma'lumot oladi va uning so'z boyligi oshadi. Bir mavzuga doir turli uslub va mazmundagi ma'lumotlarni qiyosiy tahlil qiladi. Bunda o'rganuvchiga tilning ifoda imkoniyatlari yorqin namoyon bo'ladi, tilga doir avval olgan bilim va ko'nikmalarini qo'llab ko'rish imkoniyatib paydo bo'ladi. Badiiy matnlar tahlilga tortilganda til va adabiyotning mushtarakligini bo'lajak mutaxassis sifatida teran anglaydi. Muntazam bunday matnlar tahlili bilan shug'illangan talaba yoki o'quvchining so'z boyligi oshishi natijasida og'zaki va yozma nutqi ravonlashadi. "Tahliliy o'qish" fanini, avvalo, OTMlarning barcha filologiya, ona tili va adabiyot yo'nalishlari o'quv rejasiga kiritish va o'qitishni yo'lga qo'yish lozim.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommend.) Xulosa sifatida aytish mumkinki, keyingi bosqichda umumiy o'rta ta'lim tizimiga ham joriy qilish ona tili va adabiyot ta'limi rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Bo'lajak filolog kadrlar ham til ham adabiyot haqida mukammal va yaxlit bilimga ega bo'lishi zarur, chunki OTMni tugatib maktab yoki umuman, ta'lim muassasasiga qadam qo'ygan mutaxassis ona tili va adabiyot fanlaridan baravar dars beradi. "Tahliliy o'qish" mashg'ulotlari ko'proq amaliy dars shaklida bo'lishi bo'lg'usi o'qituvchi yoki tadqiqotchida zarur nutqiy kompetensiyani rivojlantira oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг "Ўзбекистон Республикасининг "Давлат тили ҳақидаги Қонуни қабул қилинганининг ўттиз йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида" ги ПҚ-4479-сон Қарори. uza.uz.

2. Мирзаев Т., Мусоқулов А., Саримсоқов Б. «Ўзбек халқ мақоллари» – Тошкент «Шарқ» нашриёти, 2013. 23-б.

3. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти —Т.: 2000. 128-б.

4. Termiziy <http://old.muslim.uz/index.php/hadis>